

หลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสีโล

โดย ผู้จัดการออนไลน์ 2 ตุลาคม 2545 16:12 น.

ชาติกำเนิดและชีวิตปฐมวัย

หลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสีโล เป็นแม่ทัพใหญ่แห่ง กองทัพธรรม สายหลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น ฝ่ายมหานิกาย ที่มี อาจารย์รงดงาม ไม่ติดที่ไม่ติดวัด สมณะสันโดษเป็นที่สุด หลวงปู่มั่นได้กล่าวกับ พระอาจารย์ทองรัตน์ ครั้งหนึ่งว่า "จิต ท่านเท่ากับจิตเราแล้ว จงไปเทศนาอบรมสั่งสอนได้ ด้วยเห็นว่าหลวงปู่เป็นพระแล้ว ปฏิบัติดีแล้วเป็นพระแท้จริง หลวงปู่ มั่นจึงไม่อุตุนิยมให้เป็นธรรมยุต ดังลูกศิษย์รูปอื่นๆ หลวงปู่ทองรัตน์ จึงเป็นพระภิกษุผู้ ประสานติดต่อภิกษุสงฆ์มหานิกายให้เป็นพระป่า ยึดธรรมปฏิบัติตามบูรพาจารย์หลวงปู่ เสาร์ หลวงปู่มั่น

พระอาจารย์ทองรัตน์ กนฺตสีโล ชาติภูมิเดิม นามทองรัตน์ บรรพบุรุษของตระกูล เป็นชาวบ้านชีทวนอำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี แล้วอพยพย้ายถิ่นไปสู่บ้านสาม ผง อำเภอศรีวันชัย หรืออำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม เกิดที่บ้านสามผง หรือบ้านชี ทวน ยังไม่ทราบแน่ชัดเมื่อ พ.ศ. 2431 เป็นบ้านเดียวกับท่านอาจารย์กึ่ง และพระ อาจารย์วัง แห่งกุลังกา ท่านมีพี่ชายคนหนึ่ง เป็นกำนันของตำบลนี้ คือกำนันศรีทัศน์ บิดาเป็นคหบดีคนมั่งคั่งในหมู่บ้าน และมีหน้าที่เก็บส่วย ในวัยเด็ก ท่านเป็นคนค่อนข้าง จะหัวดีออกจะนักแสดง งานบุญประจำปีหรือเทศกาลของหมู่บ้านช่วงวัยเริ่มเข้าสู่ วัยหนุ่ม ชอบไปทางนักเลงสุรา สะพายบั้งทิงเหล้าหรือกระบอกลสุราเหมือนนักเลงเหล้า พระอาจารย์หลวงปู่กิ ทุมุตตโม แห่งวัดป่าสนามชัย บ้านสนามชัย อำเภอพิบูลมังสา หาร จ.อุบลราชธานี ศิษย์ผู้ใกล้ชิดคนหนึ่งของพระอาจารย์ทองรัตน์เล่าถึงภูมิหลังของ ท่าน การศึกษามูลฐาน ท่านได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่โรงเรียนบ้านเกิด

ชีวิตสมณะ การแสวงหาธรรม และปฏิบัติ

จากชีวิตคฤหัสถ์ที่สนุกสนานกึ่งคณอง ก่อนไปทางนักเลงสุรากลางบ้าน พุดจา โฝงฝาง พุดขำขันตลกขบขันและช่วยบิดามารดาทำมาหากินอย่างขยันขันแข็ง จน ล่วงเลยวัยเบญจเพศชีวิตของท่านจึงเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์

เหตุที่มุ่งใจที่ทำให้พระอาจารย์ทองรัตน์ ตัดสินใจออกบวชก็คือ มีสาวชาวบ้านคนหนึ่งมารักถึงขั้นจะหนีตาม ท่านเคยเล่าให้ศิษย์ฟังว่า "บวชหนีผู้สาว" (บวชหนีหญิงสาว) แต่เมื่อพระอาจารย์ได้บวชแล้วชาวซึ่งในรสพระธรรมจึงไม่ยอมลาสิกขาบท พระอาจารย์ทองรัตน์ได้บรรพชาเป็นเณรแล้วลาสิกขาเป็นเชียงทองรัตน์ มีชีวิตเสพสุข สนุกสนานและช่วยงานการบิดามารดา จนประมาณว่าพระอาจารย์อุปสมบทอีกครั้งราว อายุ 26 ปี โดยบวชที่บ้านสามผง มีเจ้าอาวาสวัดบ้านสามผงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์เก่ง และพระอาจารย์อ่อน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้ฉายาว่า กนฺตสีโล พระอาจารย์สนใจและตั้งใจศึกษาพระธรรมวินัย ปรัชญาธรรม ด้วยความเอาใจใส่โดยอยู่ในสายพระ วัตถุประสงค์บ้านนานถึง 5 พรรษา จึงเป็นพระปาฏิโมกข์ ที่แตกฉานในการสวดปาติโมกข์

ในพรรษาที่ 6 พระอาจารย์เริ่มเมื่อหน่วยต่อการศึกษาปริยัติ นึกเปรียบเทียบการ ปฏิบัติกับพระธรรมวินัย ของตนแล้วจะห่างไกลกันมาก ยังมีความสงสัยในการ ประพฤติปฏิบัติว่าจะไม่ใช่แนวทางที่ถูกต้อง อีกทั้งได้ยินข่าวครูบาอาจารย์ในทาง วิปัสสนากรรมฐานที่สกลนคร คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และพระอาจารย์เสาร์ กนฺต สีโล ซึ่งพำนักอยู่ที่วัดป่าสุทธาวาสและวัดป่าในละแวกเขต อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอ เมือง จังหวัดสกลนคร ว่าเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ชำนาญด้านวิปัสสนาธุระมีประชาชน เคารพเลื่อมใสศรัทธามาก ดังนั้นในพรรษาที่ 6 พระอาจารย์ทองรัตน์ได้เดินทางไป จังหวัดสกลนคร เข้านมัสการและขอโอกาสถามปัญหาในข้อวัตรปฏิบัติ ปกณกะธรรม และวิสุทธิมรรคจึงขอฝากตัวเป็นศิษย์ พระอาจารย์อ้วน ปุคฺโค (อายุ 66 ปี 46 พรรษา) แห่งวัดจันทิยาวาส นครพนม ศิษย์ผู้ใกล้ชิดรูปหนึ่งได้เล่าถึงการไปศึกษาธรรมของพระ อาจารย์ทองรัตน์กับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระไว้ว่า ชั้นแรกของการศึกษา หลวงปู่ ทองรัตน์ไม่รู้สักอะไร ภาวนาตามธรรมดา หลวงปู่มั่นได้แนะนำว่า รู้ไม่รู้ไม่สำคัญ ขอให้ทำจิตใจให้รู้จักจิตว่าสงบหรือไม่สงบ พระอาจารย์ทองรัตน์ได้ออกวิเวกเที่ยว ชุุดงค์ไปแล้วกลับมาถามพระอาจารย์มั่นอีก โดยถามว่าจิตสงบเป็นอย่างไร พระอาจารย์ มั่น ถาม "เท่าที่ทองรัตน์ ปฏิบัติทุกวันนี้รู้สักว่าเป็นแบบใด" พระอาจารย์ทองรัตน์ตอบ

ว่า "มีเหตุหนักกายหนักใจ ใจฟุ้งเคื่องนั้ก" พระอาจารย์มั่นแนะนำว่า "เรื่องที่หนักกายหนักใจนั้น ไม่ใช่เพราะการบำเพ็ญภาวนา แสดงว่ามีความเชื่อมั่นศรัทธาอยู่ในการปฏิบัติอยากทำแต่ไม่รู้จักวิธี การปฏิบัติให้รักษาจิต รักษาระเบียบวินัย กิจวัตร ข้อวัตรวินัยต้องเข้มงวด ปฏิบัติถึงแล้วก็จะเกิดเมตตา มีเมตตาแล้วแสดงว่ามีศีลบริสุทธิ์ มีศีลบริสุทธิ์แล้วจิตก็สงบ จิตสงบแล้วจะเกิดสมาธิ" พระอาจารย์ทองรัตน์ได้อุบายธรรมปฏิบัติแล้วได้นมัสการลาออกหาวิเวกชุดงค์ จนกระทั่งรู้จักสมาธิแล้ว จึงมาหาท่านพระอาจารย์มั่น และได้เล่าให้ท่านฟังว่า ผมรู้จักแล้วสมาธิ ท่านพระอาจารย์มั่นจึงถามว่าที่รู้จักนั้น รู้จักแบบไหน พระอาจารย์ทองรัตน์ตอบว่า รู้จักเมื่อเป็นสมาธิแล้วก็เบากาย เบาจิต หลวงปู่มั่น ได้แนะนำต่อว่า จิตสงบแล้วก็ให้พิจารณาขั้น 5 ให้รู้จักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พระอาจารย์ทองรัตน์ จึงได้ออกวิเวกชุดงค์ไปตามหุบห้วยภูเขาป่าช้าต่างๆ ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระผู้เป็นบูรพาจารย์ เช่น ห้ามเทศน์เด็ดขาด ให้ระวังสำรวม ให้อยู่ตามต้นไม้ อยู่ป่า สหธรรมิกที่มีอุปนิสัยต้องกันในระหว่างจำพรรษาอยู่กับพระอาจารย์มั่น คือ พระอาจารย์บุญมี บ้านสูงเนิน กุดจิก นครราชสีมา

หลวงปู่เล่าถึงพระอาจารย์ทองรัตน์ไว้ว่า นอกจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แล้วพระอาจารย์ทองรัตน์ ท่านเคารพนับถือ พระอาจารย์เสาร์ เป็นอาจารย์อีกรูปหนึ่ง ซึ่งท่านกล่าวถึงมากที่สุด เมื่อออกชุดงค์ใหม่ๆ ในพรรษาที่ 7 กับพระอาจารย์มีได้มีญาติโยมมาสนทนาธรรมและขอฟังเทศน์จากท่าน หลวงปู่ก็มักจะบ่ายเบี่ยงว่าเราบวชน้อย อายุพรรษาไม่มาก ครูบาอาจารย์ยังไม่ให้เทศน์

พระอาจารย์ทองรัตน์ ท่านเป็นผู้เคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็นผู้มักน้อยสันโดษ และปฏิบัติมาก ถือการอยู่ป่าตามโคนต้นไม้ บางที่ท่านเอาศีรษะหนุนโคนต้นไม้ บางทีนอนหนุนกิ่งไม้มัดรวมกับใบไม้หรือบางทีก็เอาฟางข้าวญาติโยมมัดเป็นหมอนหนุน บางครั้งนั่งสมาธิกลางป่าไม่มีมุ้ง บางที่ได้กระบอกน้ำก็สะพายปลีกตัวขึ้นไปอยู่รูปเดียวหลังภูเขาพยายามพากเพียรภาวนาอยู่อย่างสม่ำเสมอ

ความมักน้อย และเคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย ไม่ใช่สิ่งของที่เขาไม่ถวายเป็นและไม่ออกปากขอ เพราะถือว่าเขาไม่ใช่ญาติโยม ไม่มีด้ายและผ้าเอามาปะชุนผ้าจีวร ท่านได้หาหนามและไม้ป่ามาเย็บสอดยัดส่วนที่ขาดเอาไว้ ครั้งหนึ่งผ้าจีวรขาดจนไม่สามารถหา

อะไรมายึดไว้ได้ หลังจากกลับจากชุดงค์ท่านเข้าไปนมัสการพระอาจารย์มั่น ขอลากลับบ้านสามผง จะไปขอฝ้ามาทำจีวร พระอาจารย์มั่นทรมานจิตของท่านโดยกล่าวว่า "อยากจะได้ธรรมไม่ใช่หรือจึงมาบวช จะแสวงหาธรรมะมันไม่ใช่ของง่าย" และท่านยังพูดต่ออีกว่า "ไม่ใช่คิดถึงบ้านหรือ ถ้ามันมาคิดถึงบ้านจะไปถึงไหน ทำความเพียรให้มาก จะได้เห็นธรรมเร็วขึ้น"

พระอาจารย์มั่นแนะนำให้ไปปฏิบัติธรรมที่ถ้ำพระบาทว่าจะสำเร็จเร็วขึ้น

พระอาจารย์ทองรัตน์ เรียนว่า ถ้ำพระบาทนั้นได้ยินว่า พระรูปใดไปแล้วมีแต่ตาย กับตายไม่เคยกลับมา ที่กลับมามีแต่เป็นล่อย ล่อย (เป็นห้อย) ทั้งนั้น

พระอาจารย์ทองรัตน์ ได้เดินทางไปที่ถ้ำพระบาท ซึ่งขึ้นชื่อว่า เจ้าที่แรง และไปบำเพ็ญภาวนาจำพรรษาอยู่รูปเดียว ในเดือน 10 ขึ้น 15 ค่ำ พระอาจารย์ได้นั่งสมาธิสงบนิ่งอยู่ในถ้ำในกลางดึกได้ยินเสียงอีกที่ทกรีกโครม เหมือนเสียงฝูงสัตว์และคนจำนวนมากวิ่งอยู่บนภูเขาทั้งลูกเหนือน้ำ ภูเขาทั้งลูกสั่นสะเทือนไปทั่ว มีเสียงหวีดร้องคล้ายสัตว์และคน พระอาจารย์เล่าให้ศิษย์ฟังว่า พระอาจารย์ขนลุก ผมบนศรีษะตั้งอยู่หลายวันตั้งใจอยากจะออกไปดู แต่ก็นั่งเป็นสมาธิสงบระงับอยู่อย่างนั้นและความคิดหนึ่งก็ได้แย้งว่า ไม่ใช่ธุระอะไรของเรา เรื่องของเขาจะเป็นอะไรก็อยู่ต่างหาก เรื่องของเราเราก็ออยู่ต่างหาก เมื่อตั้งสติได้มันแล้ว ทำให้เกิดความสงบเยือกเย็น เบิกบาน ไม่มี ความกลัวใดๆ และความกลัวตอนแรกๆ หายไปหมดสิ้น มีความรู้สึกใหม่เกิดขึ้นคืออยากเทศน์อยากจะทำโปรดสัตว์ทั้งหลาย มันเหมือนว่าแม้จะมีด้ายมาเย็บปากไว้ด้ายก็จะขาดมันอยากเทศน์อยากจะทำโปรดคนทั้งโลก อยากไปเทศน์ประเทศไกลเคียงทั้งพม่า มาลาญู จึงนั่งเทศน์อยู่คนเดียว เป็นเวลา 7 วัน 7 คืน ไม่ได้ขยับไม่ได้นอน ญาติโยมที่อยู่หมู่บ้านใกล้ภูเขาเห็นท่านไม่ไปบิณฑบาตหลายวัน คิดว่าคงมีอะไรเกิดขึ้นกับท่าน และได้ขึ้นมาดู ท่านจึงรู้สึกตัว

วันต่อมาหลังจากรู้สึกตัวท่านได้ลงไปบิณฑบาต เนื่องจากไม่ได้นอน 7 วัน 7 คืน ตาจึงแดงถ้าไปหมดทั้ง 2 ตา โยมทักว่า อาจารย์ป่วยหรือตาจึงแดง ท่านตอบโยมไปว่าสบายดี โยมถามต่อไปว่า ท่านฉันอาหารได้คืออยู่หรือ ท่านตอบว่าฉันได้คืออยู่ แต่พอถึง

เวลานั้นเนื่องจากไม่ได้ฉันมาหลายวัน ร่างกายไม่รับอาหาร ฉันได้ 2-3 คำ จึงได้
รู้สึกตัวว่าได้โกหกญาติโยมไปแล้ว จึงได้ตั้งสติใหม่ และตั้งจิตให้มั่นคงจิตจึงได้กลับ
เป็นปกติและเกิดความสงบเยือกเย็นเบิกบาน

เมื่อออกพรรษาแล้ว พระอาจารย์ได้เดินทางกลับไปนมัสการพระอาจารย์มั่น และ
ได้เล่าเหตุการณ์ให้พระอาจารย์ฟัง ท่านพระอาจารย์มั่นบอกว่า จิตท่านกับจิตเราเท่ากัน
แล้ว ต่อไปท่านอยากจะเทศน์ก็เทศน์

พระอาจารย์ทองรัตน์ ท่านเป็นพระที่ไม่ยึดติดในเสนาะสนะชอบสันโดษ จำ
พรรษาแต่ละแห่งไม่นานมักจะย้ายวัด หรือออกธุดงค์ตามป่าเขาเป็นส่วนใหญ่ ในพรรษา
ต่อๆ มา ท่านได้ธุดงค์ไปฟังเทศน์พม่ากับพระอาจารย์มี นอกจากนี้ก็ยังธุดงค์ไปทั่ว
ภาคอีสานและภาคเหนือภาคกลาง

ด้านอุปนิสัยของพระอาจารย์ทองรัตน์ เป็นผู้มีอารมณ์ขัน พุดจาโพงผาง เสียงดัง
กังวานลูกศิษย์ลูกหายำเกรง ท่านมีนิสัยทำอะไรแผลงๆ แปลก หลวงพ่อชา สุภทฺโท ซึ่ง
นับถือพระอาจารย์ทองรัตน์เป็นพระอาจารย์ของท่านรูปหนึ่ง เคยเล่าให้ศิษย์ฟังถึงพระ
อาจารย์ทองรัตน์เสมอในความเคารพที่ท่านมีต่อพระอาจารย์ ความชื่นชอบปฏิบัติที่
ห้าวหาญอีกทั้งปัญญาบารมี และอารมณ์ขันของท่าน เป็นต้นว่า เมื่อไปบิณฑบาตใน
หมู่บ้าน ท่านไปหยุดยืนที่หน้าบ้านหลังหนึ่ง เมื่อเจ้าของบ้านเหลือบมาเห็นพระ ก็ร้องว่า
"ข้าวยังไม่สุก"

แทนที่พระอาจารย์ทองรัตน์ จะเดินทางจากไปท่านกลับร้องบอกว่า "บ่เป็นหยัง
คอกลูกพ่อสีท่า ฟ่าวๆ เร่งไฟเข้าเคื่อ" (ไม่เป็นไรลูก พ่อจะคอย เร่งไฟเข้าเถอะ)

ระหว่างพำนักอยู่กับหลวงปู่มั่น และไม่คอยได้ฟังเทศน์ พระอาจารย์ทองรัตน์ก็มี
อุบายหลายอย่าง ที่ทำให้หลวงปู่มั่นต้องแสดงธรรมให้ฟังจนได้ อย่างเช่นครั้งหนึ่ง ไป
บิณฑบาต ท่านก็เดินแซงหน้าหลวงปู่มั่น แล้วก็ลวกเอาเตงกวาจากบาตรออกมาตัดดั่ง
กรวุ่มๆ และอีกครั้งหนึ่งท่านไปส่งเสียงเหมือนกำลังชกมวย เตะถึงต้นเสาอยู่อย่างอุตลุด
ได้ฤกษ์ลูกหลวงปู่มั่นนั่นเอง ในขณะที่เพื่อสธรรมิกต่างก็กลัวกันหัวหด ผลก็คือ ตก

กลางคืน ลูกศิษย์ลูกหาต่างก็ได้ฟังเสียงหลวงปู่มนัสนอบรมด้วยเทศน์กัณฑ์ใหญ่ ทั้ง 2 ครั้ง

หลวงพ่อบอกเล่าว่า พระอาจารย์ทองรัตน์ เป็นผู้อยู่อย่างผ่อนแผ่อนกระทั่ง วาระสุดท้าย เมื่อท่านมรณภาพนั้น ท่านมีสมบัติในยามคือ มีคโณเพียงเล่มเดียวเท่านั้น

หลวงปู่กีนรี จนทโย ศิษย์ต้นรูปแบบ ผู้ใกล้ชิดที่สุดได้เล่าถึงหลวงปู่ทองรัตน์ กนฺตสิโล ว่า เป็นพระอาจารย์ผู้เฒ่า ที่มีปฏิปทาสูงยิ่ง ท่านมีความรู้ ความสามารถเก่งกาจ เฉพาะตัว เป็นนายทัพธรรมที่หลวงปู่มนัสนอบรมไว้วางใจที่สุด นิสัยของพระอาจารย์ทองรัตน์นี้ท่านมีความห้าวหาญและน่าเกรงกลัวยิ่งนัก ซึ่งในบางครั้งกิริยาท่าทางออกจะดุคั่น วาจาก้าวร้าว แต่ภายในจิตใจจริงๆ ของท่านนั้นไม่มีอะไร หลวงปู่กีนรี กล่าวต่อไปว่า มีอยู่คราวหนึ่งในท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์สามเณรศิษย์ของหลวงปู่มนัสนอบรม ซึ่งมีพระอาจารย์ทองรัตน์รวมอยู่ในที่นั้นด้วย หลวงปู่มนัสนอบรมมองดูพระอาจารย์ทองรัตน์แล้วเรียกขึ้นว่า "ทองรัตน์" "โดย" พระอาจารย์ทองรัตน์ประนมมือแล้วขานรับอย่างนอบน้อม (คำว่า "โดย" เป็นภาษาอีสาน ซึ่งแปลว่า "ขอรับกระผม" เป็นคำสุภาพอ่อนน้อมที่สุดสำหรับภคหัตถ์ และพระผู้น้อยนิยมใช้พูดกับพระภิกษุหรือพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งมักจะใช้กิริยาประนมมือไหว้ระหว่างออกควบคุมไปด้วย)

หลวงปู่มนัสนอบรมท่านจึงพูดต่อไปว่า เคี้ยวนี้พระเราไม่เหมือนกับเมื่อก่อนนะ เครื่องใช้ไม้สอยสบู่น้ำมันหอมฟุ้งไปหมดแล้วนะ "โดย" พระอาจารย์ทองรัตน์ กล่าวตอบอีก ต่อมาขณะที่พระอาจารย์ทองรัตน์นั่งอยู่ที่แห่งหนึ่ง มีกลุ่มพระภิกษุ 2-3 รูป เดินผ่านท่านไป พระอาจารย์ทองรัตน์จึงร้องขึ้นว่า "โห...หอมผู้บ่าว" (ผู้บ่าว แปลว่า ชายหนุ่ม บ่าวเป็นคำไทยแท้ ภาษาอีสาน นิยมเรียกว่า "ผู้บ่าว") ในที่นี้เป็นวิธีการอย่างหนึ่งของพระทองรัตน์ที่ใช้สำหรับสั่งสอนสามเณรศิษย์ของท่าน

อยู่มาวันหนึ่ง พระอาจารย์ทองรัตน์ได้เป็นปัจฉาสมณะ (สมณะผู้ตามหลังคือ พระผู้น้อยที่ไปกับพระผู้มีอาวุโสกว่า) ท่านได้ติดตามไปกับพระมหาเถระรูปหนึ่งในการเที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตจะเป็นหลวงปู่มนัสนอบรมหรือท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) องค์ใดนั้นไม่ทราบชัดพร้อมด้วยพระภิกษุ-สามเณรอีกหลายรูป ในเส้นทางที่เดินไปนั้น ท่านพระมหาเถระเดินหน้าพระภิกษุทั้งหลายเดินหลัง เผอิญมาถึงที่แห่งหนึ่ง

ก็มีวัวตัวผู้ตัวหนึ่งปราศเข้ามาต่อหน้าท่านพระมหาเถระท่าทางของมันบอกให้รู้ว่าไม่เป็นมิตรกับใคร ท่านพระมหาเถระจึงสำรวจจิตหยุดอยู่กับที่ โดยที่ไม่มีใครคาดฝันมาก่อนท่านอาจารย์ทองรัตน์ก็เดินรี่เข้าหาวัวตัวนั้น พร้อมกับพูดด้วยเสียงอันดังว่า "สู้รี" วัวตัวนั้นตกใจได้วิ่งหลบหนีไปในทันที อีกครั้งหนึ่งเกี่ยวกับปฏิบัติทาในการสอนศิษย์ของพระอาจารย์ทองรัตน์ เรื่องมีอยู่ว่า เวลากลางคืนคืนหนึ่ง พระผู้ชรารูปหนึ่งกำลังนั่งทำสมาธิภาวนาอยู่นั้น "อุคหนิมิต" ได้เกิดขึ้นแก่พระชรารูปนั้น นิमितคือ เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน ภาพที่เห็นในใจของผู้เจริญกรรมฐานหรือภาพที่เป็นอารมณ์กรรมฐานมี 3 อย่าง คือ

1. บริกรรมนิमित คือ นิमितในการกำหนด (บริกรรม) คือ การที่ภิกษุเพ่งดู วัตถุ หรือกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ในการภาวนา สิ่งที่เพ่งนั้น เรียกว่า บริกรรมนิमित

2. อุคหนิมิต แปลว่า นิमितเจนใจ คือ ภิกษุเพ่งดูวัตถุใด หรือกสิณใดเป็นอารมณ์ดังกล่าวมาแล้ว จะสามารถทำได้จนเจนใจ แม้จะหลับตาลงก็ยังสามารถมองเห็นวัตถุ หรือกสิณนั้นได้ติดตา ภาพที่ติดตาดังใจนั้นเรียกว่า อุคหนิมิต

3. ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิमितเทียบเคียง คือ เมื่อภิกษุเพ่งในนิमितที่สองคือ อุคหนิมิตดังกล่าวแล้ว สามารถปรุงแต่งตัดแปลงให้นิมิตนั้นใหญ่เล็กก็ได้ตามปรารถนานิมิตอย่างนี้เรียกว่าปฏิภาคนิมิต เมื่อเกิดอุคหนิมิตขึ้น พระภิกษุชรารูปนั้นก็ให้เห็นร่างของท่านในนิมิตกลายเป็นบ้างตัวขนาดเขื่องเลยทีเดียวน (บ้างคือ สัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งตัวคล้ายกระรอก โดเกือบเท่าค้างอยู่ตามโพรงไม้ สี่ข้างทั้งสองมีหนังเป็นพืดคล้ายๆ ปีก ไล่ไปมาได้ไกลๆ) บ้างนั้นได้โฉบบินไปมาระหว่างต้นมะพร้าวในสวนแห่งหนึ่งอยู่ตลอดคืน พระชรารูปนั้นทำสมาธิเกิดอุคหนิมิตอยู่จนอรุณรุ่งอาการเหล่านั้นมันยังติดตามติดใจไม่หาย แม้จะลุกออกจากที่ไปเที่ยววิณชบาตแล้วก็ตาม ทำให้เกิดปีติพร้อมๆ กับความสงสัยในอาการแห่งนิมิตเหล่านั้น เดินวิณชบาตไปใจก็ยังครุ่นคิดถึงเรื่องนั้นอยู่ตลอดเวลาและก็ยังไม่ได้เล่าให้ใครฟังทั้งนั้น ตั้งใจว่าวันนี้ฉันข่าวเสร็จแล้วจึงจะเข้าไปให้ท่านครูบาอาจารย์แนะนำ พอพระวิณชบาตมาถึงวัดก็เดินไปที่โรงฉันอันเป็นที่ซึ่งพระเถระจะมานั่งภัตตาหารรวมกันที่นี้ทุกเช้า พอเดินมาที่โรงฉันเท่านั้นก็พลันได้ยินท่านครูบาอาจารย์ทองรัตน์ร้องทันทีด้วยเสียงอันดังฟังชัดว่า "บ้างใหญ่มาแล้ว"

ยังมีเรื่องทีค่อนข้างจะขบขันอีกหลายเรื่อง ที่เกี่ยวกับปฏิปทาของพระอาจารย์ทองรัตน์ผู้เป็นอาจารย์ของหลวงปู่กินรี ซึ่งมีเรื่องเล่ากันว่า ครั้งหนึ่งท่านอาจารย์ทองรัตน์พำนักอยู่ที่ป่าช้าใกล้หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านส่วนมากเป็นมิจฉาทิฐิ (มีความเห็นผิด) แต่คนที่ดีก็มีอยู่ พวกที่เห็นผิดส่วนมากมักจะเข้าใจว่าท่านเป็นบ้าและจงเกลียดจงชังด้วย เพราะเหตุว่าวิธีการสอนธรรมะของท่านค่อนข้างจะดุเดือดเผ็ดร้อน ประกอบกับท่านมักจะเน้นหนักคำสอนไปในเรื่องการให้ทาน ซึ่งชาวบ้านพวกที่ชอบการกินเล่นสนุกเสหาและประพฤติดิฉิลาธรรมทั้งหลายขัดอกขัดใจเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังนั้นในตอนเช้าวันหนึ่งขณะที่ท่านอาจารย์ทองรัตน์เที่ยววิเทศบาตหลายคนใส่บาตรซึ่งของที่ใส่นั้นก็มิซ้ำวเหนียวหนึ่งเป็นหลัก ก็มีห่อหมกที่ห่อด้วยใบตองใช้ต่างๆ เมื่อมาถึงวัดเข้าสู่โรงฉันสามเณรนำบาตรมาให้ท่าน พอหยิบห่อหมกห่อหนึ่งออกมาดู ปรากฏว่ามีกบเป็นๆ ตัวใหญ่ตัวหนึ่งกระโดดจากข้างในบาตรของท่านทันที ท่านอาจารย์ทองรัตน์ถึงกับรำพึงว่า "เกือบไหมละเจ้าหนู เขาเกือบฆ่าเอ็งมาใส่บาตรเสียแล้ว" เสียงและสีหน้าของท่านปราศจากแววบึ้งตึง ท่านกลับหัวเราะชอบใจอีกเสียด้วยซ้ำ เรื่องของพระอาจารย์ทองรัตน์ผู้เป็นอาจารย์ของหลวงปู่กินรีนี้มีอยู่มากมาย เช่น ในคราวหนึ่ง ซึ่งเป็นขณะที่พระอาจารย์ชา สุภทฺโท แห่งวัดหนองป่าพงในปัจจุบัน ท่านเดินชุกงค์รอนแรมไปตามป่าเขาในเขตจังหวัดต่างๆ อยู่เนิ่น พอพระอาจารย์ชาได้ยินกิตติศัพท์ของท่านอาจารย์ทองรัตน์จึงตั้งใจจะไปกราบคารวะและรับโอวาทธรรมจากท่าน ขณะอยู่ที่วัดป่าบ้านชีทวน เชียงใน เมื่อพระอาจารย์ชาได้เดินทางมาถึงวัดของท่านอาจารย์ทองรัตน์จึงได้ปลดบาตร ย่อมและลดจีวรลง เดินเข้าไปในอารมตามธรรมเนียมในอาคันตุกวัดทุกประการ พระอาจารย์ชาได้พบกับพระภิกษุรูปหนึ่งที่พระอาจารย์ทองรัตน์บอกให้มาต้อนรับ จึงถามว่าท่านอาจารย์ทองรัตน์อยู่ไหน? พระรูปนั้นได้ชี้นิ้วไปอีกทางหนึ่งเป็นเครื่องหมายว่าท่านอาจารย์ทองรัตน์อยู่ที่โน่น ท่านพระอาจารย์ชาจึงวางบริวารแล้วเดินตรงไปหา ซึ่งขณะนั้นท่านอาจารย์ทองรัตน์กำลังยืนเอามือถือไม้กวาดอยู่ พอไปถึง กำลังจะคุกเข่าก้มลงกราบท่านอาจารย์ทองรัตน์ก็เหลียวมามองหน้าพร้อมกับชิงถามขึ้นก่อนว่า "ขามาแล้วหรือ" ทำเอาพระอาจารย์ชา รู้สึกแปลกใจที่ท่านกล่าวเรียกชื่อได้ถูกต้องทั้งที่ไม่เคยเจอกันมาก่อน

หลวงปู่ทองรัตน์เที่ยวชุกงค์สู่ประเทศลาวบ่อยๆ ครั้งหนึ่งท่านพระอาจารย์อ้วน

ปลุกุณ ได้รู้คงคิดติดตามไปกับหลวงปู่กนิรี เพื่อกราบคารวะที่บริเวณคอนพระเจ้า บ้านบุงแมง ใกล้บ้านแพงริมฝั่งโขง ซึ่งหลวงปู่ทองรัตน์ได้มาพำนักปฏิบัติธรรมที่นี่มากกว่า 7 วันแล้ว จึงทราบเรื่องอัศจรรย์ของหลวงปู่ว่ามีนายฮ้อยช้างได้นำช้างโขลงหนึ่ง 16 ตัว เดือนทางผ่านจะไปเวียงจันทน์ เมื่อมาถึงป่าบริเวณคอนพระเจ้าให้ช่วยทำพิธีขอมากราบคารวะพวกภูมิจิตต่างๆ ในโขงเขตนี้ โขลงช้างก็ยังไม่ยอมก้าวเท้าขึ้นม้านั่งไม่ยอมเหมือนเดิม ชาวบ้านจึงแนะนำให้นายฮ้อยช้างไปกราบคารวะหลวงปู่ทองรัตน์ หลวงปู่ทองรัตน์กล่าวว่าไม่ใช่เรื่องของพ่อ แต่ที่ช้างมันหิว นายฮ้อยช้างตอบว่าพวกกระผมเพิ่งให้พักและเลี้ยงอาหารมาอิ่มใหม่ๆ ขอได้กราบนมัสการหลวงปู่แล้วยกขันธ 5 นมัสการเมื่อเดินทางไปยังโขลงช้าง เห็นช้างกินใบไม้อยู่ตามปกติ ลูกศิษย์จึงนมัสการถามหลวงปู่กนิรี ท่านบอกว่าเป็นอธิการของหลวงปู่ทองรัตน์เพราะเคยเห็นเคยรู้จักมาหลายครั้งที่ร่วมเดินธุดงค์ร่วมกันมากกว่า 5 ปี

หลวงปู่กนิรี กล่าวตอบว่า หลวงปู่ทองรัตน์อยู่คนเดียว ก็มีการแสดงธรรมโดยส่วนมากจะเป็นเวลากลางคืนที่สานุศิษย์ได้พักผ่อนจำวัดแล้ว แต่ท่านยังมีการเทศน์มีเสียงการถามการตอบปัญหาคล้ายกับมีคนไปถามปัญหาตอบปัญหา หลวงปู่กนิรีคิดว่าท่านมีอะไรสำคัญอยู่กับตัวท่านคล้ายกับมีเทวดามาถามปัญหา จึงแสดงธรรมแก้ปัญหาคือธรรมคำถามต่างๆ

พระอาจารย์อ้วน ปลุกุณ ได้เล่าถึงหลวงปู่ทองรัตน์ไว้ว่าไม่มีวัดอยู่ อยู่ร่มไม้ กระทบไม้ตลอด เป็นกุฏิกระต๊อบเพียงเพื่ออาศัยอยู่สัปดาห์เดียว เพราะท่านรักการเดินธุดงค์บริหารบาตรใบเดียวตั้งแต่บวชจนมรณะภาพ สันโดษมักน้อยที่สุด นิศัยอย่างหนึ่งคือไม่ยอมให้ลูกศิษย์ติดตามหรืออยู่ใกล้ พบศึกษาข้อธรรมแล้วให้แยกหนี กุฏิที่ชาวบ้านศรัทธาสร้างให้สวยๆ จะไม่ฉลองศรัทธา ซึ่งยังดำหนิว่าคนไม่มีปัญญาชอบกุฏิที่สร้างวัดเดียวเสร็จไม่รักสวยรักงามให้ทำงานง่าย เพราะไม่นานก็ธุดงค์ไป หลวงปู่เคยจำพรรษาระหว่างฝั่งโขง-บ้านสามผง บ้านพงพะเนา บ้านศิริวันชัย อ.ศรีสงคราม นครพนม บ้านดงชน บ้านดงมะเกลือ และบ้านไผ่ล้อม บ้านโนนหอม อ.เมือง สกลนคร อุดรธานี นครราชสีมา อุบลราชธานี แขวงจำปาศักดิ์ และเขมรตอนบน

พระอาจารย์อ้วน ได้เล่าต่อว่า ที่วัดป่าผาศรีคุณ อำเภอนาแก มีคนเอาภมมีชีวิต ใก่มีชีวิตแม้กระทั่งใจความใส่บาตรท่าน ด้วยสำคัญผิดคิดว่าท่านเป็นพระมั่งได้ ชาวอำเภอ

นาแกลงคนไม่ชอบทำบุญ หลวงปู่ทองรัตน์มีเมตตาสูงส่งอยากให้ได้บุญจึงตะแคง
บาตรรับบิณฑบาตของญาติโยม แหล่งชุมชนที่ไม่ชอบให้ท่านไม่อยากทาน ยิ่งชอบไป
โปรดอย่างๆ แม้ผ้ากฐินที่ท่านนำมาเย็บเป็นจีวร ยังถูกทำลายฉีกทิ้งขณะที่ไปบิณฑบาตร
ญาติโยมบางคนเกลียดชังท่าน ท่านพูดคล้อยแต่ใจไม่ดู

พระอาจารย์คำดี พระผู้เฒ่าของหลวงปู่บุญมี แห่งอำเภอหนองไผ่-วิเชียรบุรี
จังหวัดเพชรบูรณ์ที่เป็นชายโศทรผู้เข้าร่วมและปรนนิบัติพระอาจารย์ทองรัตน์ตั้งแต่วัย
อยู่สกุลนครเรื่อยมาจนถึงอุบลราชธานี ท่านได้เล่าให้ฟังว่าอุปนิสัยของท่านครูบา
อาจารย์น่าเกรงกลัวมากกิริยาท่าทางดู วาจาโผงผาง เสียงดัง ลูกศิษย์อยู่ด้วยได้ไม่นาน ยิ่ง
ผู้ปฏิบัติห่อนยาน ไม่เชื่อตรงต่อตนเอง หลอกหลวงตัวเอง มีภูมิจิตภูมิธรรมตัวไม่
ก้าวหน้าปฏิบัติธรรมฝึกจิตบางขณะเวลา ต้องโดนเล่นภูมิจิต โคนทอสอบอารมณ์
ตรวจสอบอารมณ์อยู่ตลอดเวลาว่า ยินดียินร้ายในรูปรสกลิ่นเสียงหรือไม่ ลูกศิษย์เกือบ
ทุกคนจึงกลัวท่านครูบาอาจารย์มาก ท่านอาจารย์คำดีเล่าต่อว่าท่านครูบาอาจารย์ทอง
รัตน์มักใช้คำว่า "พ่อ" กับลูกศิษย์ การที่จะอยู่กับครูบาอาจารย์ได้นานนั้น จิตต้องภาวนา
อยู่ตลอดเวลาจดจ่อต่อธรรมะจิตสายออกจากโลกธรรมไม่ได้ เพราะท่านเฝ้าตรวจสอบ
การปฏิบัติจิตของลูกศิษย์อยู่เสมอพอท่านเรียกจิตเราจะต้องรู้ความประสงค์ของท่านแล้ว
ปฏิบัติถวายท่าน พระอาจารย์คำดีท่านคือท่านที่อยู่ป่าช้านาป่าคอง อ.นาแก ที่พระ
อาจารย์ชาได้ไปสนทนาธรรม ขออุบายธรรม การปฏิบัติธรรมอยู่ป่าช้า ซึ่งเป็นนิสัยปกติ
ของพระอาจารย์คำดี (ซึ่งในประวัติของหลวงปู่ชา ผู้เขียนบางท่านคิดว่าเป็นพระอาจารย์
คำดี ปภาโส แต่ความจริงแล้วไม่ใช่) ครั้งไปกราบหลวงปู่มั่น ท่านพระอาจารย์มั่นยังพูด
ว่า "อ้อ ได้ยินเขาว่าห้าวหาญไม่กลัวผีกลัวภัย กลัวตาย ไม่ใช่" ท่านเป็นชาวบ้านทราย
มูล ยโสธร ซึ่งเป็นพระปฏิบัติธรรมมหานิกายรูปหนึ่ง ณ ป่าช้าแห่งนี้ หลวงปู่ชาจึงได้
พบสหธรรมมิกที่ต่อมาได้ร่วมทางธุดงค์ด้วยกันคือ พระอาจารย์ปุ่น ญนฺตาทโร วัดป่า
ฉันทาราม บ้านคำแดง ยโสธร ซึ่งเป็นมหานิกายเช่นเดียวกัน ท่านพระอาจารย์ทองดีและ
พระอาจารย์อ้วนเล่าตรงกันว่า ลูกศิษย์ที่ภาวนาไม่ถึงปฏิบัติไม่จริง จะถูกท่านอาจารย์
ทองรัตน์เรียกหาบ่อย ถ้าไม่ปฏิบัติไม่รู้จักนิสัยจะอยู่ไม่ได้ ใครเห็นผิดมีทิฐิมานะ ปฏิบัติ
ผิดทุกเช้าช่วงฉันอาหารท่านจะอบรมสั่งสอนทันที ทำไม่คืออยู่ไม่ได้ท่านชอบทดสอบลูก
ศิษย์เป็นประจำ ชัดชวนให้ลูกศิษย์ทำผิดถ้าใครทำตามท่านจะว่าคนไม่มีปัญญา พระ

อาจารย์ปุ่นมักจะเล่าหรือยกตัวอย่างท่านครูบาจารย์ทองรัตน์อยู่เสมอ โดยเฉพาะความ
สันโดษ ไม่สะสมสิ่งใดๆ ชีวิตเรียบง่าย ประหยัด ภูมิกี้อยู่หลังเก่าๆ เล็กๆ มุงหญ้าคาหญ้า
แฝก ยกพื้นขึ้นนิดพอดีนั่งถึง ไม่ต้องขึ้นบันได ใครมาสร้างกุฏิหลังใหม่ให้ก็ไม่อยู่ชอบ
อยู่กุฏิเดิมเช่นเดียวกับบูรพาจารย์ท่านหลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น

บางคนไม่เข้าใจอุบายที่ท่านกระทำเพื่อให้ญาติโยมได้ทำบุญตักบาตร ท่านใช้
อารมณ์ขันแม้เวลาไปบิณฑบาตร บางคนอาจมองว่าพระอะไรไม่สำรวม ข้าวไม่สุกก็ยื่น
คอยจนข้าวสุก หลวงพ่อจะบิณฑบาตรไม่เคยขาดแม้ในวัยชรา ท่านจะไปทุกหลังคา
เรือน ถามว่าข้าวสุกหรือยัง มาตักบาตรพ่อด้วย แม้ฝนตกท่านก็บอกว่าเดี๋ยวจะเปียกไม่
ต้องออกมาและท่านจะเดินเข้าไปถึงบันไดบ้าน

เนื่องจากชาวบ้านคุ้มเป็นบ้านป่าไม่คุ้นเคยกับพระ และการทำบุญตักบาตรท่านจึง
ฝึกหัดและออกอุบายให้ชาวบ้านตักบาตรทุกวันจนต่อมาทุกครัวเรือนก็ทำบุญตักบาตร
และเข้าวัดฟังธรรม

เมื่อครั้งครูบาจารย์ทองรัตน์พำนักที่บ้านดอนหอม สกลนคร ท่านพระอาจารย์
อวนเล่าว่าวันหนึ่งครูบาจารย์ไปบิณฑบาตได้แต่ข้าวเปล่าๆ ท่านจึงพูดว่า บ้านโนนหอม
ใส่บาตรมีแต่ให้หมากินไม่มีข้าวให้คนกิน ไม่เหมือนบ้านสามผง ชาวบ้านโนนหอม
โกรธมาก หลายปีต่อมาชาวบ้านถือข้าวไปทำไร่ ลืมเอากับข้าว นั่งกินเปล่าๆ เหมือนกับ
ที่เคยโยนก้อนข้าวเหนียวให้หมากิน จึงนึกถึงคำพูดของหลวงปู่

ด้วยการที่ไม่คิดในเสนาะสนะและสันโดษของพระอาจารย์ทองรัตน์ ท่านจึงจำ
พรรษาอยู่ที่ใดไม่นานก็ย้ายที่ไปเรื่อยๆ หลวงปู่กิ ศิษย์คนหนึ่งของท่านเล่าว่า ท่านเคารพ
นับถือพระอาจารย์เสาร์มากและมีสัญญากับหลวงปู่เสาร์ในการมาสร้างวัดที่บ้านชีทวน
ตำบลชีทวน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ประมาณ ปี พ.ศ. 2480-2481 พระ
อาจารย์เสาร์ได้ลาหลวงปู่มั่น เดินทางกลับจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อสร้างและขยายวัด
ทางจังหวัดอุบลราชธานีที่ท่านเคยพำนักและเป็นบ้านเกิดมาก่อนให้เจริญรุ่งเรือง หลวง
ปู่เสาร์ได้ให้หลวงปู่ทองรัตน์ไปสร้างวัดป่าบ้านชีทวนขึ้น และหลวงปู่เสาร์เองได้ไป
สร้างวัดที่บ้านป่าโคม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งอยู่ในพื้นที่ติดต่อระหว่าง

อำเภอเชิงในกับอำเภอเมือง อุบลราชธานี หลวงปู่ทองรัตน์ได้จำพรรษาและพำนักอยู่ที่ วัดป่าบ้านชีทวนนานถึง 9 ปี เมื่อหลวงปู่เสาร์ได้มรณภาพลงที่นครจำปาศักดิ์ ประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หลวงปู่ทองรัตน์ก็ได้รุดงค์ต่อไป แม้ชาวบ้าน ทักทานอย่างไรท่านก็ยังไม่ยอมไป

ในปีหนึ่งท่านได้รุดงค์ไปถึงบ้านคุ่ม ตำบลหนองไฮ อำเภอวารินชำราบ จ. อุบลราชธานี (ปัจจุบัน บ้านคุ่มขึ้นอยู่กับตำบลโคกสว่าง อำเภอสำโรง) ซึ่งเป็นหมู่บ้าน ชนบท ห่างจากบ้านนาสว่าง อำเภอเดชอุดมประมาณ 17 กิโลเมตร ในสมัยนั้นไม่มีทาง รถยนต์เข้าหมู่บ้านมีแต่ทางเกวียนชาวบ้านยังไม่มีวัด บางคนก็นับถือผี อุปนิสัยคนใน หมู่บ้านซึ่งเป็นชาวส่วยเป็นลาวเป็นผู้ไม่คุ้นเคยกับพระและวัด หมู่บ้านนี้ยังไม่เจริญทั้ง ห่างไกลที่ตั้งอำเภอประมาณ 30 กว่ากิโลเมตร เป็นหมู่บ้านกันดาร

พ่อใหญ่เขียน ศรีสุธรรม ชาวบ้านคุ่มซึ่งเป็นโยมอุปัฏฐากคนสำคัญที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้เล่าว่าครั้งแรกที่ท่านหลวงปู่มาที่บ้านคุ่มไม่ทราบที่ท่านมาทางไหน อย่างไร มาถาม ชาวบ้านว่าป่าช้าหมู่บ้านอยู่ตรงไหนชาวบ้านก็ชี้มือไปทางใต้หมู่บ้าน คั้นแรกที่มาถึง หลวงปู่ได้ไปบำเพ็ญภาวนาและปักกุดที่กลางป่าใต้หมู่บ้าน ซึ่งกลางป่าแห่งนี้มีเนินดิน บริเวณกว้างประมาณ 6 ไร่ เนินแห่งนี้เดิมรบทึบมากมีเถาวัลย์ขึ้นเต็ม และชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปในเนินนี้เพราะเชื่อว่าเจ้าที่แรง ใครไปเก็บลูกสบ้าจากเนินนี้มาก็จะมียัน เป็นไปเป็นไข้ตายบ้างหรืออื่นๆ ชาวบ้านจึงกลัวมาก

หลวงปู่ทองรัตน์ได้ไปอาศัยโคนไม้ในดงนี้เป็นที่บำเพ็ญภาวนา มีชาวบ้านศรัทธา ในปฏิบัติของท่าน เข้าไปกราบนมัสการ และช่วยเหลือท่านและคอยรับใช้หลายคน และหลวงปู่ได้ตัดสินใจสร้างเป็นวัดแต่ระยะแรกก็เพียงถากป่าให้โล่ง ปูลูกศาลา และกุฏิ มุงหญ้าพอได้อาศัยนานวันเข้าก็มีผู้เลื่อมใสมาเป็นศิษย์มากขึ้น แม้จะสร้างเป็นวัดหลายปี มีพระเถระลูกศิษย์มาฝากตัวจำพรรษา พำนักอยู่ด้วยปีละ 20 กว่ารูป หลวงปู่ทองรัตน์ก็ ไม่ได้สร้างวัดใหญ่โต คงให้ญาติโยมสร้างพอได้อาศัยให้พอแก่พระเถระ ท่านได้ปรารภ กับลูกศิษย์ว่า ท่านจะไม่ไปไหนจะตายที่นี่ พ่อใหญ่สอน นามสุข ศิษย์อีกคนที่เคยบวช กับหลวงปู่แม้เพียง 1 พรรษา ก็ยังซาบซึ้งในตัวหลวงปู่ และเล่าว่าหลวงปู่ไปๆ มาๆ ออก พรรษาแล้วจะรุดงค์ไปครั้งละนานๆ เมื่อเข้าพรรษาจึงกลับมาวัด ท่านพำนักอยู่ที่วัดบ้าน

คัมภีร์ประมาณ 10 ปีกว่า จึงนับเป็นวัดอีกวัดหนึ่งที่หลวงปู่ทองรัตน์จำพรรษาอยู่นาน หลังจากออกจากสำนักหลวงปู่มาแล้ว

ธรรมโอวาท

พ่อใหญ่สอน นามสูง ได้เล่าถึงการสั่งสอนศิษย์และญาติโยมว่า หลวงปู่เอาใจใส่ เครื่องครัดในข้อวัตรปฏิบัติ ถือธุดงค์วัตร สม่าเสมอ ท่านพูดน้อยทำมาก และเอาใจใส่ลูกศิษย์ทุกคน และสั่งสอนให้เอาตัวอย่างท่านในการปฏิบัติ ลูกศิษย์เคารพยำเกรงท่านมาก ไม่มีใครกล้าทำผิด การฉันจะ ฉันครั้งเดียว ฉันในบาตร ไม่ออกปากขอหากมิใช่ญาติ เครื่องครัดในพระธรรมวินัย ถึงแม้ท่านจะอารมณ์ขัน บางคนหาว่าท่านไม่สำรวม แต่จริงๆ แล้วท่านสำรวมระวังและสั่งสอนพระเณรให้สำรวมระวังอย่างยิ่ง ข้าวที่ท่านฉัน ท่านจะแยกเอาไว้จากที่เขาเจตนาตัดบาตร ส่วนที่ท่านออกอุบายให้เขาตัดบาตร ท่านจะแยกไว้ต่างหากและให้ทานแก่ญาติโยม

พระอาจารย์ปุ่น ฉนฺทาโร เล่าให้ฟังว่า การแสดงธรรมอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ของท่านครูบาจารย์ใหญ่ทองรัตน์นั้น สูงมากกิริยาจากคุณธรรมแรงแต่จิตใจจริงๆ ไม่มีอะไรครั้งหนึ่งมีศิษย์ไปถามเรื่องวิธีการปฏิบัติธรรม ท่านครูบาจารย์พูดเสียงดังมากพร้อมกับชี้ไปที่ตอไม้ใหญ่ใกล้ๆ กุฏิของท่านว่าเห็นตอไม้ไหมนั่นทำอย่างตอไม้นั้นละครึ่งหนึ่ง พระอาจารย์ปุ่น และสานุศิษย์ได้ติดตามธุดงค์ระหว่างทาง ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่งมีหญิงชาวบ้านมาร้องไห้ร้องไห้คร่ำครวญกับท่านครูบาจารย์ทองรัตน์ที่ลูกชายได้ตายจากไปให้ช่วยชีวิตคืน ท่านครูบาอาจารย์จึงพูดขึ้นว่า "ให้มันตาย ให้มันตายหมดโคตร หมดเชื้อหมดแนวมัน หลดพ่อ หมดแม่มัน" หญิงคนนั้นหยุดร้องไห้ฟูมฟายทันทีแล้วท่านจึงเทศนาโปรดอบรมให้คลายทุกข์คลายโศกร่ำพรณา ให้เข้าใจรู้เท่าทันวิถีสังขาร อีกครั้งหนึ่ง ขณะพักธุดงค์ระหว่างทางเสวหาที่วิเวก ชาวบ้านหามาไก่มาหลายตัวทั้งตัวผู้ตัวเมีย ท่านครูบาจารย์ทองรัตน์จึงถามคณะลูกศิษย์ที่ติดตามว่า "เขาหามาอะไรนี้" บางรูปก็ว่าไก่ตัวผู้ บางรูปก็ว่าไก่ตัวเมีย บางรูปก็ว่าไก่ตัวผู้ตัวเมีย ถกเถียงกัน ท่านพระอาจารย์จึงตะโกนดังๆ ว่า "มันสิไก่ตัวผู้ ตัวเมียได้อย่างไร มันไม่ใช่ตัวผู้ตัวเมียไม่ใช่ไก่ เป็นสิ่งสมมติทั้งนั้นละ" อย่าคิดสมมติ พระอาจารย์อ้วน ปุคฺโน ลูกศิษย์ที่ได้ศึกษาธรรมในช่วงตอนหลายชีวิตของท่านได้เล่าว่า ธรรมโอวาทที่ครูบาอาจารย์บำเพ็ญอยู่เสมอคือ

พระวินัยและศีล ใ้แนะนำปฏิบัติเบื้องต้นจะแนะนำวินัย มีวินัยเป็นวัตรวินัยจะทำให้เกิดศีลบริสุทธิทำศีลให้บริสุทธิ์ ศีลจะนำไปสู่การเป็นสมาธิ เกิดสมาธิจะนำไปสู่การเกิดปัญญา ปัญญาจะเกิดขึ้นเอง รักษาวินัยให้แน่วแน่ตั้งจิตให้เป็นหนึ่ง พิจารณาขั้น 5 ท่านจะไม่เทศน์พรรณนาอย่างกว้างขวางหรือแยกแยะแต่ให้ปฏิบัติ

โอวาทที่ท่านเน้นในการสอนญาติโยมก็คือ เน้นการให้ทาน การรักษาศีล และสมาธิ

สำหรับการสอนพระเถร หลวงพ่อเน้นข้อวัตรปฏิบัติธรรมวินัย ให้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย ให้สำรวมระวังรวมทั้งธุดงค์วัตร การปฏิบัติภาวนา การมีสติ เป็นคนมักน้อยสันโดษ

พ่อใหญ่สอน นามสูง เล่าว่าหลวงปู่เป็นผู้มีมานที่นำประหลาดและหลายครั้งที่ท่านได้ประสบ ท่านสามารถหยั่งรู้จิตคน บางคนไม่เคยไปหาท่านเลย เมื่อพบหน้าท่านก็เรียกชื่อถูก ครั้งหนึ่งมีโยมเอากล้วยมาถวาย และช้อนกล้วยไว้ก่อนเข้าวัด เมื่อไปถึงถวายกล้วย ท่านก็ทักขึ้นว่า "โยมเสียดกล้วยไว้ดีปละ ญานลิงมันเอาไปกินก่อนเด้" (โยมช้อนกล้วยไว้ดีไหมละกล้วยลิงมันจะเอาไปกินก่อนนะ) จนผู้ถวายกล้วยอาย และยอมรับกับหลวงปู่

แม้แต่วาระสุดท้ายที่ท่านจะมรณภาพศิษย์ทั้งหลายก็เชื่อว่าท่านรู้ล่วงหน้าเป็นที่น่าอัศจรรย์พ่อใหญ่เขียนและพ่อใหญ่สอนช่วยกันเล่าว่าในปีที่ท่านจะมรณภาพ ท่านบอกให้ญาติโยมรวมทั้งพ่อใหญ่ทั้งสองช่วยกันหาฟืนมาไว้เต็มโรงครัวถึง 4 ห้อง ท่านบอกว่าปีนี้มีการใช้ฟืนมาก ในคืนเดือนกันยายน ท่านให้ทำประตูโขงเข้าวัดจะมีรอยยนต์มากชาวบ้านแปลกใจมาก เพราะตั้งแต่เกิดไม่เคยมีรอยยนต์เข้ามาถึงหมู่บ้านเลย เหมือนกับว่าท่านจะรู้วันมรณภาพและปลงสังขารไว้ก่อน

เหตุการณ์ทุกอย่างเป็นจริงประมาณกลางเดือนกันยายน พ.ศ. 2499 หลวงปู่ทองรัตน์ ได้ปวดท้องกระแทกหัน ทั้งที่ท่านสุขภาพดีอยู่ญาติโยมจะไปตามหมอบอกท่านก็บอกว่า "ไม่เป็นอะไรมาก" ชาวบ้านได้พากันไปตามเจ้าหนี่ที่อนามัยที่บ้านโคกสว่างมาดู

อาการท่าน ในวันที่สองของการอาพาธ แต่หมอยังมาไม่ถึง ท่านก็ได้มรณภาพไปก่อน ด้วยอาการสงบก่อนมรณภาพท่านได้สั่งไว้ว่าให้นำศพท่านไปเผาริมห้วย จี๊เถ้าและ กระจุกให้โปรยลงน้ำให้หมด ท่านบอกว่า "ต่อไปมันชีเอากระจุกพ่อไปขาย"(ต่อไปคน จะเอากระจุกพ่อไปขาย)

ก่อนหน้าที่หลวงปู่จะมรณภาพ ศิษย์คนสำคัญคือพระอาจารย์บุญมาก แห่งภูมิโร แขวง นครจำปาศักดิ์ ประเทศลาว ได้เดินทางจากประเทศลาวมานมัสการหลวงปู่กลาง พรรษาและได้เป็นประธานในการจัดการศพหลวงปู่ทองรัตน์ เหตุที่ได้เดินทางมาทำงานศพเนื่องจากเกิดนิมิตภุมะโรงสันสะเทือน 3 ครั้ง จึงคิดถึงอาจารย์มากและคิดว่า น่าจะมีเหตุร้ายจึงเดินทางมารีบด่วน โดยไม่มีใครแจ้งข่าว หลวงปู่ทองรัตน์เคยพำนักอยู่ วัดภูมิโรกับท่านบูรพาจารย์หลวงปู่เสาร์

หลังหลวงปู่ทองรัตน์มรณภาพ ประชาชนและศิษย์ยานุศิษย์ยานพาหนะต่างๆ ต่าง ก็เข้ามายังบ้านคุ้มเป็นจำนวนมาก ทั้งที่ชาวบ้านไม่เคยเห็นรถยนต์เลยก็ได้เห็น

หลวงปู่ทองรัตน์ กนตสีโล ได้ละสังขารจากโลกนี้ไปเมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2499 ณ วัดบ้านคุ้ม ตำบลโคกสว่าง อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี รวมอายุ 68 ปี อายุพรรษาได้ 42 พรรษา ประชาชน ลูกศิษย์ที่เคารพรักท่านได้ร่วมกันจาปนกิจศพ ท่านหลังมรณภาพไม่นาน แต่ไม่ได้จาปนกิจศพตามที่ท่านสั่ง ศิษย์บางคนก็ได้อัฐิท่าน ไปไว้สักการะ และอัฐิของท่านส่วนหนึ่งชาวบ้านคุ้มได้บรรจุไว้ในเจดีย์ที่สร้างไว้กลาง เนินวัดป่าบ้านคุ้มเพื่อไว้เคารพสักการะมาจนบัดนี้

ปัจฉิมบท

พระสุปฏิปันโน ที่เป็นสานุศิษย์ของครูบาจารย์ทองรัตน์ สายมหานิกาย ที่ไม่ได้ จุตติเป็นธรรมยุตตามกำหนดของท่านบูรพาจารย์ใหญ่ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะมหาเถระ ได้แก่ หลวงปู่กีนรี จันทิโย พระอาจารย์บุญมาก จิตตปญโญ แห่งวัดภุมะโร จำปาศักดิ์ หลวงปู่พรหมบ้านโคกก่อง ยโสธร หลวงปู่บน หลวงปู่บุญมี เพชรบูรณ์ อาจารย์คำดี ผุด ผ่อง พระอาจารย์อวน ปคุโณ พระอาจารย์ชา สุภทฺโท พระอาจารย์ปุ่น จนุทาโร ที่จุตติที่

เป็นธรรมยุติ เช่น หลวงปู่ติ ฐมุตตโม เป็นต้น

ขอเมตตาบารมีแห่งภูมิจิตภูมิธรรม ของท่านพระอาจารย์ทองรัตน์ กนฺตสีโล จง
บันดาลแผ่ซ่านสู่จิตใจของสรรพสัตว์ผู้ทนทุกข์ทรมานในห้วงแห่งสังสารวัฏ ได้แก่
ธรรมเห็นธรรม เกิดธรรมจักขุ ที่เป็นแก่นพุทธธรรมแทน เปลือกแทนกระพี้ พิธี
พราหมณ์และพุทธพาณิชย์ด้วยเทอญ